

2.

Christian den Fjerde og Vornedskabet.

Historisk Tidsskrift, Bind 5. række, 4 (1883)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_5rk_0004-PDF/hto_5rk_0004_81220.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=81220>

pdf genereret den : 28/5-2008

Participium af læggæ, ses af de nærmest følgende Kapitler III. 5: gialdæ swa witæ sum withær ær lagh, 6: laghdagh thær skipær war forlagh; jfr. I. 17: thæt war æi i fælægh lagh; 52: laghdagh af thingi lagh. Man kan dernæst af Provinceslovene paavise lignende Betegnelser om at „lægge“ Personer i Fællesskab eller Lægd eller lægge dem ud deraf, se saaledes Jydske Lov I. 6: ær thet barn lagh i fælik mæth them, Vald. Sj. L. I. 1 § 12: han lægær sin børn af fælægh . . . the lægiæ them i fælegh, § 21: [börn] æræ æi lagh i fælægh (jfr. fremdeles Thorsens Udgave S. 96).

Det skjønnes saaledes ikke rettere, end at ogsaa Jydske Lov kun kjender Hafnæ, eller med andre Ord, at Hafnælagh ikke findes i nogen Kilde. Det staar endnu kun tilbage at oplyse, at man i Middelalderen slet ikke læste Hæfnælagh i det nævnte Lovsted og at Mistydningen, saavidt ses, først er fremkommet i Slutningen af det 16de Aarhundrede. Den gamle latinske Oversættelse af Jydske Lov, der udkom 1504, men som ganske sikkert skriver sig i det Mindste fra det 14de Aarhundrede, har her: *quamdiu alius inveniri potest in illo haffnæ*, altsaa i Overensstemmelse med den her givne Tolkning. Den gamle plattyske Text af Loven, hvilken udkom 1486, men vist er forfattet i Slutningen af 14de Aarh., gjengiver den danske Text saaledes: *noch we in der hauene is*. Det er med andre Ord først i Udgaven af 1590, den reviderede danske Text, at vi finde: *ere i Haffnelag met hannem*, og ligeledes har Blasius Ekenbergers plattyske Oversættelse, der udkom 1593: *in deme Haffne Lage*. At dette er en Misforstaaelse, turde formentlig fremgaa af den Række af Grunde, som ere anførte i det Foregaaende, og Formen Hafnælagh bør vist derfor overgives til Glemsel.

2.

Christian den Fjerde og Vornedskabet.

Af Johannes C. H. R. Steenstrup.

Som bekendt havde Kong Christian den Fjerde Tanken henvendt paa Vornedskabets Afskaffelse og forhandlede i Juni 1634 ved Rigsmarsken Jørgen Urne med Rigsraaderne og

Adelen om alle vornede Sønners Frigivelse. Forslaget mødte dog kun en lunken Modtagelse, idet kun tre Jordegodsejere tiltraadte det ubetinget, medens en Snes andre knyttede forskjellige mer eller mindre vanskeliggjørende Konditioner til Forslaget og 16 aldeles afslog at opgive den Frihed, deres Forfædre havde havt i mange højlovlige Kongers Tid. Vornedskabets Ophør vilde formentlig være Herremændene til største Fordærvelse, efterdi en stor Del af Godset var højt forskyldt og man havde stor Trang til Bøndernes Ægt og Arbejde; meget Gods vilde i saa Fald blive øde og ubesat og Adelen egen Avling ikke blive dreven, uden Herremændene skulde holde mange Plove og Folk til deres største Skade. Saaledes bar Christian IV.s velmente Tanke den Gang ingen Frugt. Medens nu dette Forslag har været kjendt og berømmet af mange Forfattere, saasom allerede af Christian den Fjerdes Samtidige Arent Berntsen og Osterssøn Weylle og senere af flere Historikere (Engelstoft har udgivet samtlige herhen hørende Aktstykker i Skandinavisk Litteraturselskabs Skrifter 1813, 9de Aarg. S. 1—52), har man derimod ikke fæstet Opmærksomheden ved, at Kongen tolv Aar senere gjorde et nyt Forsøg paa i alt Fald paa Kronens Godser at faa Vornedskabet til at ophøre ved at tilstaa Bønderne Ret til at afkjøbe det. Hos ældre Forfattere synes dette Forsøg mærkelig nok slet ikke omtalt og først i vore Dage er det blevet kortelig nævnt af enkelte Historikere ¹⁾. Da disse imidlertid ikke udførligere have belyst Forslagets Indhold og da der i Gehejmearkivet er bevaret ikke faa Dokumenter om denne Sag og dens Skæbne ²⁾, vil formentlig en kort Fremstilling af Sagens Gang have noget Krav paa Interesse.

Den 30. Maj 1646 udgik der et saalydende Brev til Lens-

¹⁾ Saaledes af Hammerich, Danmark under Adelsvækten IV. 104, 353, og af C. Christensen, Hørsholms Historie S. 47.

²⁾ De fleste findes samlede i Pakken Danske Samlinger Nr. 877: ved den ovenstaaende Meddelelse er tillige benyttet forskjellige kgl. Breve i Sjællandske Tegnelser og nogle Lensregnskaber og Rentemesterregnskaber.

mændene i Sælland, Laaland, Falster og Møn om vornede Sønner:

Eftersom vi naadigst haver kvit og løs givet saa mange af vore og Kronens Bønder i Dit Len for deres Fødested, som os udi 6 næst følgende Aar ville give derfor 60 Rdl., nemlig 10 Rdl. aarligen, saa at deres Børn og Efterkommere til evig Tid skal være fri for Dele og beholde deres Gaarde og Huse, de paabor, til evindelig Eje, da bede vi Dig og naadigst ville, at Du fornævnte Bønder udi Dit Len det forstændiger og med dennem paa vore Vegne handler og siden om Din Forretning med dem Din udførlig Erklæring i vores Cancelli indskikker. Hvis Penge Du og derfor af nogen opbergendis vorder, dem skal Du til gode Rede udi vores egen Kammer lade levere, hvor Du og tilbørligen derfor skal blive kvitteret.

Dette Brev blev den 3die Juni s. A. efterfulgt af et andet, hvori yderligere indskærpedes, hvilken stor Frihed, som tilforn ikke haver været at erlange, der nu tilbydes Bonden, og hvori det paalægges Lensmanden at gjøre sit Bedste til, at det Meste derfor efter Enhvers Formue bringes til Veje, dog udi det Ringeste 60 Rdl., hvilke skulle indbetales i Kongens eget Kammer. Endelig suppleredes disse Breve den 26de Juni s. A. med følgende „aabne Brev over al Sælland, Møn, Laaland og Falster anlangende vordnede Sønner“:

Hilse Eder alle og enhver, vore og Kronens Tjenere, som bygge og bo over alt [Kjøbenhavns Len] evindelig med Gud og vor Naade. Eftersom vi nogen Tid forleden vores Naadige [Brev] til os elskelig [Oluf Brockenhus til Hjulebjerg vor Mand Tjener og Befalingsmand paa vort Slot Kjøbenhavn] haver ladet udgaa, at han med Eder paa vore Vegne skulde handle om hvis Enhver af Eder for Frihed for sit Fødested, dog paa sex Aars Tid, vilde udgive, da efterdi vi ingenlunde paatvivler, at enhver af Eder, som hos sig betænker og overvejer, hvad stor Frihed I herved frem for Eders Forfædre erlanger og bekommer, jo noksom erkjender den store Naade, Eder af os herudinden betees, saa ville vi Eder dog alle og enhver endnu ydermere hermed have forsikret, og hvis Eder ved fornævnte vores Lensmand paa vore Vegne over vores forrige naadige Breve er

bleven lovet og tilsagt anlangende Frihed for Eders Fødested imod en Summa Penges Erlæggelse, kongeligen og tilbørligen af os og vore Efterkommere udi alle Maader skal blive holdet og efterkommet, hvorfor vi og dette endnu til Alles Efterretning haver villet ladet forkynde.

At der bag ved dette Forslag laa en oprigtig Trang til at ville hjælpe Bonden af med et trykkende Aag og at derfor Brevenes Formaning om, at Bonden skulde tage Sagen vel under Overvejelse, er oprigtig ment, derom synes der ikke Grund til at tvivle; Kongen havde for ofte lagt sin gode Interesse for Bønderne for Dagen. Paa den anden Side er det let forstaaeligt, at Kong Christian under Landets store Pengetrang efter den sidste Krig kan have forsøgt paa ogsaa at benytte dette Middel til at skaffe Penge ind i det tomme Skatkammer. Af den Iver, hvormed Lensmændene rykkes om at indberette om Sagens Fremgang og fremsende de forventede Summer, ligesom ogsaa af flere Udtryk i Lensmændenes Breve, faar man det Indtryk, at ogsaa den ventede økonomiske Vinding har spillet en Rolle. Det synes som om Kongen havde ment, at han maatte kunne tillægge sig en mere personlig Raadighed over de indkomne Beløb. Det hedder i de første Breve, at Pengene skulde indbetales i „vores egen Kammer“, hvorfor ogsaa Lensmanden paa Frederiksborg Len betaler de første Summer i Kongens Kammer, ikke i Renteriet; der foreligger ogsaa en af Kong Christian IV. egenhændig den 22de Jan. 1647 undertegnet Kvittering for en paa Kjøbenhavns Slots Len frikjøbt Bonde. Men iøvrigt hedder det allerede i Brev til Lensmændene af 15. Oct. 1646, at de med allerforderligste skulle erklære, hvad der af saadanne Penge er indkommet og i Rentekamret indleveret.

Kongens første Brev til Lensmanden var noget utydeligt i Bestemmelsen om, hvor meget der kunde erholdes for den enkelte Sum paa 60 Rdl. Kunde den Bonde, som havde voxne Sønner, ved et saa stort Beløb frikjøbe baade sig selv og Sønnerne, eller gjaldt Friheden kun Bonden og hans senere fødte Sønner? Da der opstod Tvivl herom, udgik der en kongelig Fortolkning af hint Brev, den 25de Januar 1647:

Vores Naades Mening er ikke anderledes end, at de Bønder, som i saa Maade 60 Rdl. til os lader erlægge, skulle for dennem og deres Børn, som de efter den Dag bekommendes vorder, nyde samme vores Benaadning og Frihed; mens hvis Børn, som de tilforn avlet have, skulle sig selv saadan Frihed tilforhandle, saafremt de den agter at nyde.

De indløbne Svar ere meget oplysende og vise, hvor lidt praktisk Forslaget havde været. Om den forlangte Lösningssum end ikke kan kaldes urimelig stor, synes den dog, naar henses til de daværende trykkede økonomiske Tilstande, at være sat for høj og dernæst i hvert Fald at have den Fejl, at Summen var ens for Alle, saa at baade en velstaaende Gaardbesidder og en fattig Tjenestekarl skulde betale 60 Rdl. (eller endog Mere, thi Summen skulde jo helst opfattes som Minimum). I Kronborg, Frederiksborg og Abrahamstrup Len løskjøbte sig i Alt 15 (1 for 75, 2 for 70, 1 for 64, 6 for 60 Rdl.), i Ringsted Kloster Len 7, i Antvorskov Len 1, i Kjøbenhavns Len 3; paa de andre Len, — og der foreligger Oplysning fra de allerfleste af disse — kjøbte ingen deres Frihed. Indberetningerne ere naturligvis interessantest, naar de indeholde Oplysning om Grunden til Forsøgets slette Udfald. Først og fremmest var der Manglen af Formue. Fra Elmelundegaard paa Møn skrives saaledes, at der „aldeles ingen er bleven befundens, som slig Frihed vilde sig tilforhandle i nogen Maader, mens de paa det underdanigste ere begjærende, at de fattige Folk ved den gamle Sædvane og Skik naadigst maatte forblive“ (12. Jan. 1647). Jørgen Sefeld paa Ringstedkloster skriver, at Bønderne „alle og hver, smaa og store, gjerne vilde købe sig løs, dersom de ellers vidste Middel til Pengene at bringe til Veje, mens formedelst dem mangler Penge, haver jeg ikke bekommet endnu den første Termin uden alene af 7 Personer etc.“ (14. Febr. 1647). Christoffer Urne, Lensmand paa Dragsholm, indberetter, at Bønderne erklære, at de ikke „ere ved de Middel, de saaledes kunne dennem frikjøbe, ville og heller blive paa Kong Maj. og Kronens Gods dér udi Lenet end andensteds sig opholde og nedersætte“ (1. Sept. 1646). Med Brevet følger tvende Tingsvidner fra Odsherred og Dragsholm Birk, der

ere omtrent enslydende; i det første hedder det: Menige Almue, som da tilstede var paa egne og samtlige Herredsmænds Vegne, svarede, at de takkede deres allernaadigste Herre og Konge og christelig Øvrighed for stor Naades Tilbud og hjertelig ønsked deres Middel at være saa gode, at de saadan Frihed og Naade kunde erlange. Medens eftersom de hid indtil og endnu dagligen bemødes med stor Skat, Tynge og Udgift, som de med største Besværlighed og en Del ikke kan afstedkomme, forarsages de at nøies med den Skæbne og Frihed, Gud og Lykken haver dem tilføjet, indtil Gud dennem bedre Middel beskjærer; forhaabendes underdanigste at nyde en naadig Herre og Konning, de som fattige Undersaatter kjendes underdanigste Hans Kgl. Maj. pligtige, hørige, lydige Tjenere indtil Døden (Tingsvidne af 10. Oct. 1646; Tingsvidnet fra Dragsholm Birketing er af 16. October).

I andre Tingsvidner lyder især Tilfredsheden med Kongen som Herskab; saaledes hedder det omtrent med enslydende Ord fra Strandby Birk, Hammer Herred og Baarse Herred (under Vordingborg Len), at menige Almue „svarede, at de aldrig kunde bekomme en bedre og naadigere Herre end som Hans Majestæt“, hvorfor Lensmanden indberetter med den noget fatalistiske Vending, at de svarede, „at de dog skulde blive og bo ensteds og at de aldrig kunde faa en bedre og naadigere Herre end Kongen er“ (Tingsvidner af 10. Juli, 3. Aug., 4. Aug., Indberetning af 4. Nov. 1646). Flemming Ulfeldt paa Holbæk Slot skriver, at „der haver aldeles Ingen fremkommet, som sig vilde fri kjøbe, mens alle samtlig svarede, at de vare fri nok, thi de tjente en god Herre og Konning“ (16. Jan. 1647).

Der er ingen Grund til at tvivle om, at Lensmændene jo have paa bedste Maade virket for, at Bønderne skulde beslutte sig til at kjøbe sig fri¹⁾. Flere af dem ses oftere at have

¹⁾ C. Christensen, der ikke har kjendt de her benyttede Aktstykker, har derfor ikke Ret i den Udtalelse i sin Bog om Hørsholm S. 47, at der intet Spor er til, at Lensmændene have fulgt Kongens gjentagne Opfordringer om at bevæge Bønderne til at modtage Tilbudet.

kaldt Bønderne for sig, og man mærker desuden, at de føle, at Kongen er interesseret i den hele Sag¹). Paa den anden Side faar man Indtrykket af at de tvivle om at Forslaget vilde faa Held med sig, og en Enkelt, Christoffer Urne paa Dragsholm, skriver endog tilbage, at det var godt, at Ingen havde kjøbt sig fri: „er det Hans Majestæt ikke gavnligt, at nogen sig her paa dette Len fra deres Fødested dennem fri kjøber, om de endskøndt havde Formue dertil; thi derover af Mangel for vornede Sønner kunde en stor Del af Gaardene blive ubesat og øde, formedelst en Del af Godset er saa meget højt forsat paa Landgildet, dertilmed en meget skarp Egn allevegne her udi Lenet“ (den 22. Jan. 1651).

Endelig blev der af Frederik den Tredie gjort Ende paa den hele Plan. I Brev til Lensmændene af 30. Dec. 1650 forlanger han indsendt en rigtig Fortegnelse paa, hvor mange vornede Sønner der har frikjøbt sig i Lenet, „vil og derhos naadigste, at her efter ingen vornede Sønner efter fornævnte naadigste Anordning for Betaling af Eder skal løsgives; medens de, som for deres Fødested fri at være begjærer, haver derom hos os selv at gjøre underdanigste Anordning, og ville vi os paa enhvers underdanigste Begjæring, som fri at være søger og sig anmelder, vidre naadigst vide at resolve“.

¹) Jfr. Brev af 28. Oct. 1646 fra Sivert Urne til Otte Krag og et saalydende Postscriptum i et Brev fra den Samme til Krag, dateret Tryggevalde 12. Nov. 1646: „Kjære Broder, jeg haver igaar havt alle Kgl. Maj. Bønder her i Lenet her inde og forholdt dem, om nogen var, som vilde købe sig Frihed, og er nu den tredie Gang jeg dennem det haver forholdt, baade til Tingee saa vel som her paa Stedet, mens der er aldelés ingen befunden, som haver det været begjærende; at Du vilde vel gjøre og have det i Hukommelse, om der bliver videre efter spurgt her fra Lenet.“ Iøvrigt havde Sivert Urne den særlige Grund til at vise sin Iver, at han 1634 havde været mellem dem, der bestemt modsatte sig Vornedskabets Afskaffelse.